
ARAP TOPLUMUNDAKİ ADNÂNÎ KUREYŞ KARŞITLIĞININ HÂRİCÎLİĞİN İMÂMET/HİLÂFET ALGISINA ETKİSİ

THE EFFECT OF ANTI-ADNANITE QURAYSH IN THE ARAB SOCIETY ON THE PERCEPTION OF KHARIJITE OF IMAMATE/ CALIPHATE

Dr. Kerem ÇAVUŞLU

Milli Eğitim Bakanlığı / Eğitim Müfettişi

keremcavuslu@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4394-1102

Atf Gösterme: ÇAVUŞLU, Kerem, “Arap Toplumundaki Adnânî Kureyş Karşıtlığının Hâriciliğın İmâmet/Hilâfet Algısına Etkisi.” *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2023, (13) s. 186-208

Geliş Tarihi:

17 Temmuz 2023

Kabul Tarihi:

21 Aralık 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Hâricilik İslâm tarihinin erken döneminde ortaya çıkan ilk siyasî ve dinî ayrılık hareketidir. Bu hareketin siyasî ve dinî fikirleri onların imâmet/hilâfet anlayışını da derinden etkilemiştir. Hz. Peygamberin vefatı sonrasında ortaya atılan ve zamanla teorik bir çerçeve oturtulan imâmın/halifenin Kureyşli olma fikrine ilk itirazın Hâricilerden geldiğine tanık olmaktayız. Hâricilerin bu itirazına geçmişten gelen Kureyş karşıtlığının sebep olup olmadığı bu makalenin ana konusu teşkil etmektedir. Kusay b. Kilâb ile başlayan Kahtânî ve Adnânî iktidar çatışmasının Hz. Peygamber sonrasında da yoğun bir şekilde devam ettiği, bu çatışmanın Adnânî Kureyşli ilk dört halife sonrasında Haricilik hareketi ile yeni bir boyut kazandığını görmekteyiz. Bu makalede, Kahtânî-Adnânî iktidar çatışmasını Kureyş karşıtlığının ortaya çıkmasına ve bu karşıtlığın da Hâriciliğın imamet/hilafet anlayışına etkisi tartışılmıştır. Araştırmamızı Kusay b. Kilâb sonrası gelişen siyasi olaylar ve bu olayların hakem olayı sonrasında oraya çıkan Hâricilik hareketi ile sınırlandırdık. Bu süreçte gelişen tarihsel olaylar genel olarak ele alındıktan sonra geçmişte yaşanan siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve iktisadî çatışmaların Hâriciliğın imâmet/hilâfet anlayışına ne oranda etki etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Kahtânî, Adnânî, Kusay b. Kilâb, Kureyş, Hâricilik, İmâmet, Hilâfet*

Abstract: Kharijite is the first political and religious separatist movement that emerged in the early period of Islamic history. The political and religious ideas of this movement also deeply affected their understanding of imamate/caliphate.. We witness that the first objection to the idea of the imam/caliph being a Quraysh, which was put forward after the death of the Prophet and a theoretical framework was established over time, came from the Kharijites. The main subject of this article is whether the opposition of the Quraysh from the past caused this objection of the Kharijites. The conflict of power between Qahtanite and Adnanite, which started with Qusayy ibn Kilab we see that this conflict continued intensely after the Prophet and gained a new dimension with the Kharijite movement after the first four caliphs from Adnanite Quraysh. In this article, the effect of the Qahtanite-Adnanite power conflict on the emergence of Quraysh opposition and the effect of this opposition on the Kharijite's understanding of imamate/caliphate is discussed. Our research was carried out by after the political events that developed after Quraysh and the referee event of these events, we limited the Kharijite movement to its emergence process. After the historical events that developed in this process were discussed in general, the possibility of the political, social, cultural, religious and economic conflicts in the past has been emphasized to what extent the Kharijite's understanding of imamate / caliphate may have affected.

GİRİŞ

Araplar tarihsel süreç içerisinde Hanîflik başta olmak üzere Mecusilik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri benimsemişlerdir.¹ Ancak özellikle Hicaz bölgesinde bulunan Taîf, Mekke ve Medin'e gibi şehirlerde yaşayan hadarî Arapların yanı sıra çöllerde yaşayan konar-göçer bedevi Arapların kahir ekseriyeti Hz. İbrahim'in tebliği ettiği Hanîflik dinine bağlı kalmakta ısrar etmişlerdi.² Hanîflik dinine mensup Arapların dini merkezi Mekke'de bulunan Kâbe'ydi. Kâbe Allah adına yapılmış bir mabetti. Burası Kureyş'in atası İsmail'in babası Hz. İbrahim ile birlikte inşa ettikleri bir binaydı. Hz. İbrahim'in çağrısına kulak veren Araplar her yıl hac maksadıyla Mekke'ye gelirlerdi. Hac ibadeti Hz. İbrahim ve oğlu İsmail zamanından beri Hanîf dinine mensup hadarî ve bedevî Arapların yerine getirdikleri bir uygulamaydı.³ Hac ibadeti Mekke'ye yerleşen ve zaman içinde Kahtânî Cürhüm kabilesi ile akrabalık bağı kuran Hz. İsmail tarafından organize edildi. Hz. İsmail'den sonra bu görev Cürhüm kabilesi tarafından yerine getirildi. Zaman içinde bu görev Cürhüm kabilesinde bir başka Kahtânî kabile olan Huzâalıların eline geçti. Kusay b. Kilâb'a(m.480)⁴ kadar hac ibadetini organize etme görevi Huzâa kabilesinin elinde kaldı. Kusay b. Kilâb'ın Kâbe'nin anahtarını Huzâa kabilesi reisinin elinden alması ile birlikte Kâbe ve Mekke'nin yönetimi Adnânîlerden olan Kureyş kabilesinin eline geçti.⁵

Mekke yönetiminin Kureyş kabilesini eline geçmesi Adnânî ve Kahtânî kabileler arasındaki ilk siyasî çatışma olduğunu söyleyebiliriz.⁶ Her iki Arap kabile konfederasyonu arasında vuku bulan bu siyasî, sosyal, dinî, kültürel ve iktisadî çatışma, tarihsel süreç içerisinde yer yer gün yüzüne çıkmıştır. İslâm öncesi dönemde başlayan Adnânî ve Kahtânî kabileler arasındaki bu rekabetin, İslâm sonrasında da devam ettiğine tanık olmaktadır. Hz. Peygamber daha hayatta iken zuhur eden yalancı peygamberler ve onun ölümü sonrasında

¹ Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 83-95.

² Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 147-177.

³ Ebü Ya'kub Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kubî* (Beyrut: Daru Sadır, ts.), 1/221-254.

⁴ Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2002), 26/460,461.

⁵ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdi Salih Melhase (Mekke: Daru's-Sekafe, 1996), 1/90-95.

⁶ Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbatü Mustafa, 1936), 1/130-134.

Arap Yarımadasında yaşanan dinden dönme olaylarını⁷ bu rekabetin bir izdüşümü olarak düşünebiliriz.

Hiz. Peygamberden sonra hilâfetin Kureyş'e geçmesi⁸ özellikle Kahtânî Hazreç kabilesinde ciddi bir rahatsızlığa neden olduğunu düşünüyoruz. Kahtânî Hazrec kabilesi reisi olan Sa'd b. Ubâde'nin emirliğine Adnânî Kureyşlilerin itirazını⁹ geçmişten gelen bu iktidar mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. Hiz. Ömer'in kendi döneminde ganimetlerin dağıtımını ve divan sistemi ile başlatmış olduğu ata/maaş düzeni¹⁰ de zaman içerisinde Adnânî ve Kahtânî çekişmesine neden olmuş olabileceğini söyleyebiliriz.

Hiz. Osman dönemindeki iktâ uygulamalarına¹¹ paralel olarak zaman içinde Basra, Kûfe ve Fustat gibi askeri karargâhlarda yaşanan ekonomik krizi, bu süreçteki mukâtile isyanının nedenlerinden biri olarak değerlendiriyoruz. Özellikle de Hiz. Osman'ın katline giden süreçte önemli rol oynayan Kûfe askerlerinin bir kısmının¹² Kahtânî kabile konfederasyonuna mensup kişilerden meydana gelmiş olması bu çatışmanın geldiği seviyenin boyutunu anlamamıza yardımcı olacağı kanaatini taşıyoruz.

Hiz. Ali'nin halîfe seçilmesinden sonra Kûfe askeri karargâhına vali olarak tayin ettiği kişinin, Kahtânî bir vali olan Ebû Musa el-Eş'arî ve onunun yönetimindeki askerler tarafından şehre sokulmamasını¹³ da bu çatışmanın bir başka versiyonu olarak değerlendirebiliriz. Yine aynı şekilde Basra askeri karargâhına giderek Hiz. Ali'nin hilâfetine karşı çıkan Kureyşli Aişe, Talha ve Zübeyr'in başını çektiği isyana¹⁴ Kûfe ordusunun destek vermemekte direnmesini de bu kapsamda düşünebiliriz. Hiz. Osman'ın şehadetinde sonra Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesine ilgisiz kalan kabilelerin özellikle Sıffîn savaşında Hiz. Ali'yi yalnız bırakmaları ve tahkimi kabul konusundaki tutumlarını¹⁵ da Adnânî ve Kahtânî çekişmesinin bir yansıması olarak görmek mümkün. Özellikle tahkimin kabulü konusunda aktif bir rol oynayan Kahtânî

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l Maarif, 1961), 3/227-330.

⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/123.

⁹ Taberî, *Tarih*, 3/223-227.

¹⁰ Taberî, *Tarih*, 3/613-619.

¹¹ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Ömer Enis et-Tabba' (Beyrut: Müessesetü'l Maarife, 1967), 392.

¹² Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Taberî, *Tarih*, 4/332.

¹³ Taberî, *Tarih*, 4/499.

¹⁴ Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Yusuf Esad Dağır, (Beyrut: Daru'l Endülüs, 1385), 2/351.

¹⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/190-192.

Eş'aş b. Kays'ın bu tutumu¹⁶ Kureyş'in kendi içinde iktidar çatışmasına karşı Kahtânîlerin tarafsızlığını ortaya koyduğu düşüncesindeyiz. Hakemlerin tayini konusunda Hz. Ali'nin ordusunda yer alan Kahtânî kabile konfederasyonunun mensup kabilelerin Kahtânî Basra ve Kûfe eski valisi Ebû Musa el-Eş'arî'yi temsilci olarak seçmek istemeleri ve bu konuda gösterdikleri yoğun çaba¹⁷ bu çatışmanın bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. Adnânî ve Kahtânî iktidar mücadelesinin Tahkim sonrasında Hz. Ali'yi terk ederek Harûrâ denilen bir bölgede kamp kuran Hâricîlerin imamet/hilâfet anlayışının oluşmasında etkili olmuş olabileceğini düşünüyoruz. Harûrâ ve Nehrevan'da yaşananlar sonrasında imamın Kureyş'ten olma şartını kaldıran ve Kureyşli olmayan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi emir seçmeleri¹⁸ Adnânî-Kahtânî iktidar çatışmasına duyulan tepkinin en önemli bir göstergesi olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde Kahtânî ve Adnânî kabile konfederasyonları arasında yaşanan iktidar mücadelesinin neden olduğu Adnani Kureyş karşıtlığının Hakem Olayı sonrası ortaya çıkan Hâricîlerin imâmet/hilâfet anlayışına etkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

1. İslâm Öncesi Dönemde Arap Toplumundaki Kureyş Karşıtlığı

Adnânîler ve Kahtânîler arasındaki ilk siyasî ve iktisadî çekişmenin Kusay b. Kilâb'la başlamış olabileceğini söyleyebiliriz. Arap toplumunda soy esasına dayalı sosyal yapı dikkate alındığından her iki kabile konfederasyon arasındaki soy üstünlüğüne dayalı siyasî ve kültürel çatışmanın Huzâa kabilesinin Mekke ve Kâbe yönetimini kaybettikleri zaman dilimiyle birlikte gün yüzüne çıkmış olabileceğini tahmin etmek güç değildir. Her ne kadar Kâbe İsmail'in babası Hz. İbrahim ile birlikte yani Adnânîler'in ataları tarafından yapılmış ise de Hz. İsmail'den sonra gerek Kâbe hizmeti gerekse hac ve umre organizasyonu görevini güneyli Kahtânî Cürhüm kabilesinin ardandan da bir başka Kahtânî Huzâa kabilesini eline geçmiş olması bu güç kavgasının Hz. İsmail'den itibaren gündeme gelmiş olduğunu tahmin ediyoruz.¹⁹

¹⁶ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 2/391.

¹⁷ Taberî, *Tarih*, 5/443.

¹⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/191.

¹⁹ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 50-62.

Kâbe merkezli Hanîf inancının Araplar arasında yayılması, bu dine mensup insanların haram aylarda hac ve umre maksadıyla Hz. İbrahim'den itibaren Mekke'ye akın etmeleri²⁰ bu siyasî ve dini gücün varlığını kanıtlar diye düşünüyoruz. Mekke'nin coğrafi durumu göz önüne alındığında ona üstünlük kazandıran yegâne şeyin Kâbe olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fiziki yapısı itibariyle hiçbir şekilde yerleşik hayata uygun olmayan dağlar arsandaki bu çukur vadinin Araplar nezdinde ilgi odağı haline gelmesini nedeni inançlarının merkezinde yer alan Kâbe'nin bu yerleşim yerinde olmasıydı. Kâbe merkezli Hanîf inancının özellikle Hicaz bölgesindeki Araplar nezdinde ne kadar makbul bir din olduğunu anlamak için diğer dinlerin bu bölgede gördüğü itibara bakmanın yeterli olacağı kanaatindeyiz. Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik gibi dinlerin Hicaz ve çevresinde yaşayan bedevi Araplar nezdinde hak ettiği değeri görememesi²¹ bu iddiamız destekler nitelikte olduğuna inanıyoruz. Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya teşebbüsünün yanı sıra bölgede yürütülen muhtemel misyonerlik faaliyetlerine karşı Arapların bir kısmının uzun süre direnç gösterdiğini söyleyebiliriz. Arapların diğer dinler karşı ortaya koyduğu bu direncin, Mekke'nin ve Kâbe'nin Araplar nezdindeki değerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını düşünüyoruz.²²

Kusay b. Kilâb'a kadar Kâbe'nin sağladığı siyasî ve dinî imtiyazdan yararlanan Kahtânîler, bu gücü Kusay b. Kilâb'la birlikte Adnânîlere devretmek zorunda kalmışlardı. Mekke'de saygın bir yaşam süren Kahtânî Huzâa kabilesi bu yetkiyi Adnânî Kureyş'e silahlı bir mücadele sonucu bırakmak zorunda kalmıştı. Adnânî Kureyş bu yetkiye Kahtânîlerden silah zoruyla almıştı.²³

Adnânîler'in bu gücü ele geçirmesi ile birlikte Kureyş kabilesi için yeni bir dönem başlamıştır. Kusay b. Kilâb bütün Kâbe'nin sağlamış olduğu, siyasî, dinî, askerî, diplomatik ve iktisadî gücü tek elde toplamayı başardı. Kendisinden sonra gelen oğulları bu gücü, siyasî ve ticarî ranta dönüştürerek Mekke ve Hicaz bölgesinin dışına taşımayı becerdiler. Kureyş'in Kâbe merkezli dini inanca mensup Araplar üzerinde tesis ettikleri siyasî, diplomatik, askeri,

²⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/254-258.

²¹ Mustafa Baş, *İslâm'ın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudilik ve Hıristiyanlık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 5-14.

²² Mahmut Esad, *İslâm Tarihi, Tarih-i Dinî İslâm*, ed. A.L. Kazancı-Osman Kazancı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 258-260.

²³ Ebu Ca'fer Muhammed İbn Habib, *Kitabu'l-Munammak fi ahbari Kureyş*, thk. Ahmed Faruk Hurşid (Beyrut: Kütüb, 1405), 81-83.

kültürel, dini ve iktisadî güç, diğer Arap kabilelerinin yanı sıra bölge devletleri tarafından da kabul edildi.²⁴

Kureyş'in, hac ibadetinin yerine getirilmesi sürecinde kendilerine ve müttetikleri olan Arap Kabilelerine sağlamış oldukları imtiyazın yanında özellikle haram aylarda Mekke ve çevresinde kurulan pazar ve panayırlarında ele geçirdikleri ticarî güç onların bölgedeki saygınlıklarını artırırken diğer taraftan kabileler arasındaki siyasî ve iktisadî rekabeti de körüklemiş olabileceğini düşünüyoruz. Arap toplum yapısı²⁵ dikkate alındığında bu türden rekabetin doğal bir durum olduğunu düşünüyoruz. Soya dayalı üstünlük anlayışının hâkim olduğu bir toplumda²⁶ kendilerini hakiki Araplar olarak gören Kahtânîlerle sonradan Araplaştıkları söylenen Adnânîler arasında siyasî ve kültürel bir rekabetin yaşanmasını da sosyolojik açıdan mümkün görmekteyiz.

Arapların büyük bir kısmının siyasî, dinî ve iktisadî açıdan Kureyşli tüccarlara bağımlı olması, bu tüccarların Hicaz bölgesinde oluşturdukları iktisadî tekel, bölge sermayesini yöneten en önemli ticaret merkezinin sahibi olmaları gibi etkenlerin, Arap kabilelerinin Kureyş kabilesine olan husumetini tetiklemiş olabileceğini düşünüyoruz. Kureyşli tüccarlar ticaret kervan yolu üzerinde yaşayan bedevi Arap kabilelerine birtakım avantajlar sağlamış olsalar da onların, sahip oldukları bu güç sayesinde başta bedevi Arap kabileleri olmak üzere Hicaz bölgesindeki Taif ve Medin'e gibi şehirlerde yaşayan Arapları kendilerine bağımlı hale getirdiklerini söyleyebiliriz.²⁷ Pazarlardaki ürün fiyatlarını onlar belirliyordu. Kendi tekellerindeki Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne pazarlarına yabancıların girişi onların iznine bağlıydı. Onların izin vermediği yabancı tüccarlar bu pazarlara giremezdi. Girseler de pazar ücreti adı altında vergi vermeleri gerekirdi.²⁸ Kureyşli tüccarlar, tekellerinde tuttukları pazara ihtiyaçlarını karşılamak ya da ürünlerini satmak amacıyla gelene Arapları aldatıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de de geçtiği şekliyle Kureyşli tacirler; " وَئِذَا لِّلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ " يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾ وَإِذَا كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾ أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾ Eksik ölçüp tartanların vay haline! (1) Onlar, insanlardan ölçerek bir şey

²⁴ Büşra Sıdika Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 94-108.

²⁵ Daha fazla bilgi için bk. Ebu Zeyd Abdurrahman b. Ebi Bekr İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Maarif Basımevi, 1954), 1/318-382.

²⁶ Ebu Ubeyd el-Bekri, *Cahiliyye Arapları*, çev. Levent Öztürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 37-73.

²⁷ Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dinî-İçtimâî-İktisadî-Siyasî Açıdan) İslâm Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 126-129.

²⁸ Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 190-193.

aldıklarında tam ölçerler. (2) Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler. (3) Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? (4-6)”²⁹ alırken tam ölçer alırlar satarken ise eksik ölçüp satarlardı. Bu şekilde haksız kazanç elde ederlerdi. Bununla da kalmazlar dışardan yabancıları pazara ürün sokmalarına izin vermezler, pazara girmeden düşük ücretle ürünleri satın alırlar, pazarda ihtiyaç sahiplerine fahiş fiyatla satarlardı. Piyasada ücret tekeli oluşturur rekabete engel olurlardı. Yabancı tüccarların mallarına el koyarlar, borçlarını ödemezler yabancı tüccarları ya da ürünlerin satmaya gelen bedevi Arapların paralarını ödemezlerdi. Bu nedenle de ortaya çıkan bu haksızlığın önüne geçmek için aklı başında olan Kureyşli tüccarlar bu kişilere engel olmaya çalışır, mağduriyetleri gidermek için çaba harcarlardı. Bu amaçla da “*hilfü’l-fudul*” gibi kurumlar oluşturularak, mağdur tüccar ve tüketicilerin sorunlarına çare olmaya çalışılırdı.³⁰ Hz. Peygamber kendi döneminde inşa ettiği pazarlarda bu hususları yasaklamıştır. Bu yasağın, Cahiliyye döneminde pazarlarda bu ve buna benzer uygulamaların varlığı hakkında bizlere ipucu verdiği kanaatindeyiz.³¹

Hac ve umre ibadetlerinin yerine getirilmesi süreci içinde icat ettikleri hums ve hille sınıflandırması Kureyş’in Araplar arasında meydana getirmiş oldukları haksız uygulamalardan biriydi.³² Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’den beri var olan uygulamalara ilave olarak Fil hâdisesinden sonra kendileri ve müttefikleri için ihdas ettikleri adetler Araplar arasındaki farklılaşmayı daha fazla derinleştirmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Hac ve umre ibadetini ticarileştirmeleri, bu ibadetlerin uygulamasında icat ettikleri yeni adetleri iktisadî birer meta düşürüp yeni kazanç yolları aramaları, Kureyş’in diğer Araplar nezdindeki itibar ve saygınlığına zarar vermiş olabileceği kanaatindeyiz. Hac ve umre için gelenlere zorla elbise, yiyecek ve içecek satmaları, kendilerinden elbise almayanları çıplak olarak Kâbe’yi tavafa mecbur bırakmaları³³ Arapların Kureyş’e karşı tepki duymalarına neden olmuş olabileceğini düşünüyoruz. Kureyş’in sonradan icat ettiği bu uygulamaların Araplar

²⁹ *Kur’an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2009), el-Mutaffifin 83/1-6.

³⁰ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/140-150.

³¹ Yusuf Ziya Kavakcı, *Hisbe Teşkilatı Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişimi* (Ankara: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler, 1975), 41-45.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî El-Medenî İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk el-müsemma bi-Kitâbi’l-Mübtede’ ve’l-meb’ass ve’l-meğâzî* (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 75,76.

³³ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/211-217.

tarafından kerhen kabul edilmiş olabileceğini ancak dini inançlarının bir gereği olarak bu zahmete ve külfete katlanmış olabileceklerini değerlendiriyoruz.

2. Hz. Peygamber Sonrası Kureyş Kabilesinin Siyasî ve Sosyal Konumunun Neden Olduğu Karşıtlık

2.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Hz. Peygamber daha hayatta iken Kureyş karşıtı hareketlerin baş gösterdiğine tanık oluyoruz. Bunlardan ilki Yemen merkezli Kahtânî bir hareketti. Kahtânî kabilelerden Ans ve Mezhic kabilesinin desteğini alan Esved el-Ansî “Rahmânü'l-Yemen” adıyla peygamberliğini ilan etti. Ardından Esed, Gatafan ve Tayy kabilesini peygamberliğini kabul ettiren Tuleyha bin Huveylid isyan bayrağını açtı. Bir süre sonra da Benû Hanîfe'den Müseyleme Peygamber olarak ortaya atıldı.³⁴ Irak bölgesini mesken tutmuş olan Hıristiyan Benî Tağlib kabilesi ile birlikte yaşayan Secâh bint Hâris et-Temîmî de isyan başlattı.³⁵ Tarihte yalancı peygamberler, sahte peygamberler ya da ridde veya irtidâd hareketleri olan nitelenen bu ayaklanmaların esasının siyasî ve iktisadî olduğu kanaatindeyiz.³⁶ Hz. Peygamber Adnânî Kureyş kabilesine mensuptu. Kureyş kabilesi Hz. Peygamberle birlikte geçmişten beri sahip olduğu siyasî ve iktisadî gücü pekiştirmişti. Hz. Peygamber Arapları Allah'ın dinine davet etmiş ve Arapların kahir ekseriyeti bu davete olumlu cevap vermişti. Hz. Peygamber Arapları dinî ve siyasî bayrak altında toplamak istiyordu. Yeni bir sistem kurulmuştu. Medine merkezli bir yönetim oluşturulmuş, İslâm'ı kabul eden Kahtânî ve Adnânî kabilelere merkezi hükümete itaat etmeleri ve vergi vermeleri emredilmişti.³⁷ Kureyş kabilesi bu güne kadar sahip olmadığı bir güce kavuşmuş ve Araplardan kendisine siyasî olarak boyun eğmelerini istemişti. Bu da yetmezmiş gibi bir de onları vergiye bağlamış, merkezi hükümetin hakkı olan vergileri (zekât) Medine'ye göndermelerini istemektedir. Asırlarca bağımsız yaşamış özellikle de hiçbir kabile ya da devletin hâkimiyeti altına girmemiş olan bedevi Araplar bu talebe olumsuz yanıt verdiler.³⁸ Geçmişte kadim medeniyetler kurmuş olan Yemenli Kahtânîler ise kendi peygamberlerini ilerek sürerek bu siyasî talebe karşı çıkmışlardı.³⁹ Hz. Peygamberin

³⁴ İbn Hişam, *es-Sire*, 4/246.

³⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/129.

³⁶ Taberî, *Tarih*, 3/241-243; Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 37.

³⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/80,81.

³⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 131-139.

³⁹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/303.

sağlığında başlayıp ölümünden sonra da hızlı bir şekilde Arap yarımadasına yayılan isyanı, özü itibariyle Kureyş iktidarına karşı başlatılan bir hareket olarak değerlendirebiliriz.

Hiz. Peygamberin vefatını ardında ortaya çıkan irtidâd ve sahte peygamberler hâdisesine bir de imamet/hilafet tartışmaları eklenmişti. Hiz. Peygamberin vefatın hemen ardında Kahtânî Hazreç kabilesi⁴⁰ Sa'd b. Ubâde'yi emir olarak seçmiş ve ona biat etmişlerdi. Kureyş'in ölüm fermanı çıkardığı Hiz. Peygamberi ve muhacirleri Medine'ye kabul etmekle önemli bir görev ifa etmiş olan ve aynı zamanda Hiz. Peygamberin dedesi Abdulmuttalip tarafından onun dayıları⁴¹ sayılan Kahtânî Hazreç kabilesi, müslümanların emiri olmayı kendileri için bir hak olarak görmüş olabiliyorlardı. Kahtânî olan Hazreç ve Evs kabileleri canları pahasına Hiz. Peygambere sahip çıkmışlar, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş kabilesine karşı onu korumuşlardı. Kahtânîlerin kendi aralarında emir seçimi yaptıkları haberini alan Kureyş kabilesine mensub ve muhacirlerin ileri gelenlerinden Hiz. Ömer Ebû Ubeyd b. Cerrah ve Hiz. Ebû Bekir de yanına alarak seçim mahalleni giderek duruma müdahale ettiler⁴². Kureyş kabilesinin geçmişten gelen siyasî gücünü ve bölgedeki itibarını ileri sürerek emirliğin Kureyş'in hakkı olduğunu, Hiz. Peygamberden sonra bu makama en layık kişinin de muhacirin ileri gelenlerinden ve aynı zamanda bir Kureyşli olan Hiz. Ebu Bekir olduğunu söyleyerek imâmet/hilâfet meselesini bir oldubittiye getirerek sorunu çözerler.⁴³ Bu olayın Kahtânî Hazreç kabilesini rahatsız etmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü Hazreçli Sa'd b. Ubâde Hiz. Ebu Bekir'e halife olarak biat etmez⁴⁴ ve bu olaydan sonra da Medine'yi terk eder.⁴⁵

Hiz. Ebu Bekir ardında da Hiz. Ömer'in halife seçilmesi en azından ensarın bir bölümünü memnun etmedi diyebiliriz. Evs kabilesi her ne kadar Kahtânî⁴⁶ ise de Hazreç kabilesi ile geçmiş yaşamış oldukları husumetten⁴⁷ dolayı Adnânî Kureyş'in yanında yer alması

⁴⁰ İbn Hazm el-Endülîsî el-Kurtubî, *Cemheretü Ensabu'l-Arap* (Beyrut Lübnan: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1983), 332-366.

⁴¹ İbn Hazm el-Endülîsî el-Kurtubî, *Cemheretü Ensabu'l-Arap*, 350-352; Çağatay, *İslâm Tarihi*, 144.

⁴² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/123-127.

⁴³ Mehmet Said Hatipoğlu, "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(ts.), 156-162.

⁴⁴ Taberî, *Tarih*, 3/206.

⁴⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dinaveri İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. M. İsmail Abdullah Savi (Beyrut: el-Ahyau't-Turasi'l Arap, 1970), 112.

⁴⁶ İbn Hazm el-Endülîsî el-Kurtubî, *Cemheretü Ensabu'l-Arap*, 332.

⁴⁷ Sa'd Zuğlul Abdulhamid, *fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-Nahdu'l-Arabiyye, 1975), 318,319.

Kureyş'in işini kolaylaştırmıştı. Hz. Peygamberin ölümü ile birlikte Kureyş kabilesi Hz. Ebû Bekir'in liderliğinde Arapları tek çatı altında birleşmeye ve itaate davet etti. Ancak bu davet Arapların tamamında aynı ölçüde kabul görmedi. Kısa süre içerisinde Arap Yarımadasının dört bir yanında isyanlar patlak verdi. Bir taraftan vergi(zekât) vermeyi reddedenler, öbür tarafta kendi kabilelerine mensup sahte peygamberlere iman ederek irtidâd edenler vardı.⁴⁸ Araplar arasında geçmişten beri var olan Kureyş karşılığı yeniden ortaya çıkmıştı. Hedef Medine merkezi hükümetini yıkmak, Kureyş kabilesinin yaklaşık iki asırlık iktidarına son vermektir. Adnânî ve Kahtânî kabile konfederasyonuna mensup Arapların başlatmış oldukları Kureyş karşı isyan hareketi Kureyş ve onun müttetiklerinin de desteği ile ağır bir şekilde bastırıldı.⁴⁹ Bu isyan Kureyş'in siyasî iktidarına karşı başkaldıran Araplara pahalıya mal olmuştur. Bu isyanların bastırılmasında mürtet Araplar büyük kayıplar verdiler. Tüm mal varlıklarını kaybettiler. Bütün bu kayıpların yanı sıra Kureyş ve müttetiklerin esir düştüler. Yeniden Müslümanlığı kabul edip Kureyş'in siyasî hâkimiyetin boyun eğmeyi ve bunun bir göstergesi olarak vergilerini(zekât) her yıl Medine merkezi hükümetine göndermeyi kabul ederek canlarını ve namuslarının kurtarmayı başardılar.⁵⁰

Ridde olayları esnasında Kureyş ve müttetikleri ile isyancı Araplar arasında yaşanan bu olumsuzluklar her iki tarafın da unutabilecekleri nitelikte bir durum değildi. Arapların kin güttükleri, kan davalarını unutmadıkları hasımlarına karşı her zaman tetikte oldukları, fırsatını bulduklarında intikam almaktan çekinmedikleri göz önüne alındığından⁵¹ bu isyancı grupların imkân bulduklarında Kureyş'ten intikamlarını alacaklarını düşünmemek Arap sosyolojisi ve kültürü açısından doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Hz. Osman ve sonrasında yaşanan siyasal çatışmalarda bu grupların Kureyş'ten intikam almak için fırsat kolladıklarını söyleyebiliriz. Hz. Osman'ın şehadeti ve sonrasında yaşanan olayların bu iddiamızı destekler nitelikte olduğunu düşünüyoruz.

2.2. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ebu Bekir döneminde isyan hareketine katılan Araplar Suriye ve Irak bölgesinde başlatılan askeri harekâtlara katılmak üzere askere alındılar. Bu sayede hem cihat hareketi başlatılmış hem de Medine merkezi hükümetini olası bir Arap isyanına karşı güvenliği sağlanmıştı. Hz. Ömer dönemiyle birlikte kapsamlı askeri seferler başlatıldı. Bir yandan

⁴⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/127-129.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Tarih*, 3/227-342.

⁵⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 131-149.

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I,318-350.

Suriye, Mısır bölgesine yapılan askeri harekâtlar öbür taraftan Irak bölgesine gönderilen askeri birliklerle büyük fetih hareketleri başlatılmış oldu.⁵² Hz. Ömer umumi seferberlik ilan ederek, Araplar kabilelerini nizami askeri birlikler halinde cepheye sevk etti. Bizans karşı Suriye ve Mısır cepheleri, Sâsânîlere karşı da Irak cephesi açıldı. Her iki cephede savaşa orduların çekirdek kadroların mürted Arap kabileleri oluşturuyordu.⁵³ Hz. Ömer kısa bir süre sonra bu orduları kendi özel kışlalarına yerleştirerek bu bedevi Arapları profesyonel askerlere dönüştürdü. Basra, Kûfe ve Fustat ordu karargâhları İslam ordularının ana merkezleri haline getirildi.⁵⁴

Hz. Ömer Arap yarımadasını önce gayr-i müslimlerden arındırdı.⁵⁵ Ardında da başta mürted Arap kabileleri olmak üzere tüm Arapları tek çatı altında birleştirerek tek bir amaca yönlendirdi. Göçebe Arapları yerleşik yaşama geçirerek onlara yeni bir meslek kazandırdı. Askere kaydedilen bedevi Araplara maaşa bağlandı. Devlet gelirlerini tek bir elde toplayarak Medine merkezi hükümetin güçlendirdi. Devletin artan gelirlerinin dağıtımında yeni bir model benimsedi. Maaş miktarını belirlerken ölçü olarak Hz. Peygambere yakınlığı ve İslam'daki kıdemi esas aldı.⁵⁶ Böylece de Adnânî Kureyş'e mensup muhacirlere ve Hz. Peygamberin akrabalarını öncelik tanıdı. Kureyş'ten sonra ikinci sıraya Kahtânî ensar yazıldı. Maaş dağıtımında Kureyşli muhacir ensarın önüne geçirildi. Hz. Peygamberin akrabası olması nedeniyle Kureyş'in bir kısmına daha fazla maaş ödendi. Hz. Ömer bu uygulaması ile Kureyşli muhacir ve peygamber yakınlarına öncelik tanıdı.

Hz. Ömer döneminde fethedilen Suriye, Mısır ve Irak toprakları ganimet olarak çoğunluğunu “mürted” Arapların oluşturduğu mukâtileye dağıtılmamıştı. Hz. Ömer mukâtilenin kılıçlarını hakkı olan ganimet arazilerini kamulaştırılarak hazine gelir olarak kaydetmişti. Orduya asker olarak kaydolan “mürted” Araplar öncelik sıralamasına göre sınıflandırılmıştı. Kâdisiye savaşına katılan kıdemli birinci grup askerlere “Ehlü'l-eyyam” sonradan katılan ikinci grup daha az kıdemli askerlere de “Revâdif” adı verilmişti. Bu iki grup

⁵² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II,139-162.

⁵³ Şibli Numani, *Bütün Yönleriye Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1975), 139-166.

⁵⁴ İsmail Pırlanta, *Hz. Ömer Döneminde Askeri Teşkilatı*, ed. Ali Aksu (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 1/534-557.

⁵⁵ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989), 183-195.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, 3/613-619.

arasında da maaş farkı söz konusuydu. Askerler 2000 ila 300 dirhem arasında değişen miktarda maaş alıyordu.⁵⁷

Hız. Ömer döneminde divan sistemine kayıtlı asker ve sivil kişiler şu şekilde maaş alırlardı. Abbas b. Abdülmuttalip'e 8.000, Hız. Aişe'ye 12.000, Hız. Peygamber'in diğer eşlerine 10.000, Bedir ehli, Hız. Fatıma'nın çocukları Hasan, Hüseyin, sahabeden Ebû Zer ve Selman'a 5.000, Bedir savaşına katılan kişilerin eşlerine 500 dirhem maaş/ata bağlanmıştır.⁵⁸ Bedir ve Hudeybiye sonrasında Müslüman olan erkeklere 4.000, kadınlara 400, Hudeybiye'den sonra Müslüman olan erkeklere 3.000, kadınlara 300, Mekke'nin teslim olmasının ardında İslam'a girenler ile Kâdisiye savaşına katılan ve olağanüstü yararlılıklar gösterenlere 2.000, Kâdisiye gazilerinin eşlerine ise 300 dirhem tahsis edilmiştir. Hız. Ömer Kâdisiye zaferinden sonra Müslüman olan erkeklere 300 ila 1.000 dirhem, kadınlara ise 100 dirhem verilmesini emretmiştir. Bu atıyyeler senelik olarak beytül-mâl'den ödenirdi, ayrıca fakirler her ay rızık adı altında un yardımı yapılırdı. Ayrıca kölelere ve savaşa katılmayan, şehirlerde oturmayan bedevîlere atıyye verilmezdi.⁵⁹

2.3. Hız. Osman Dönemi

Hız. Ömer'in kurmuş olduğu bu mali sistem onun döneminde çok fazla soruna neden olmazken, Hız. Osman döneminde ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığın yanı sıra fetihlerin yavaşlamasına bağlı olarak ganimet gelirlerindeki azalmanın beraberinde getirdiği iktisadî buhran, Adnânî Kureyş karşı yeni isyanları da beraberinden getirdi. Hız. Osman'ın maaş dağıtımında Hız. Ömer sisteminin yanı sıra ümeyyeoğullarına daha fazla hazinden pay vermesi, üst düzey bürokrat atamalarından kendi akrabalarına yani Kureyş'e öncelik tanınması,⁶⁰ Hız. Ömer'in mukatileyeye dağıtmadığı⁶¹ Irak'ın verimli topraklarını (sevâd) kamu

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 626-650.

⁵⁸ Taberî, *Tarih*, III,613-619

⁵⁹ Mustafa Fayda, "II. Bölüm Râşit Halifeler Döneminde İdarî, Dinî, Askerî, Adli ve Ekonomik Durum: II.İktisadî Durum", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/451-455.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 83,84; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 6/133-137; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/168,169; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/332-334; Muhammed Abid Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi yayıncılık, 1997), 362,363; Âdem Apak, *Hız. Osman Dönemi Devlet Siyaseti* (İstanbul: İnsan yayınları, 2003), 140,141; Âdem Apak, "Hız. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usul İslam Araştırmaları* 4 (Aralık 2005), 160; Mustafa Demirci, "Hız. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyo-ekonomik Boyutları", *İslamiyyat* 7/1 (2004), 165,166; Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Katline Sessiz Kalınan Halife Hız. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 318,319.

arazisi olmaktan çıkarıp Kureyş'in ileri gelenlerine iktâ olarak dağıtması⁶², Kureyş karşıtı yeni bir hareketin fitilini ateşledi. Askerler arasında yaşanan ekonomik sıkıntılar Kûfe merkezli askeri bir isyan hareketini tetikledi.⁶³

Kûfe askeri karargâhına yerleştirilen bedevi Arapların büyük çoğunluğu Kahtânî kabile federasyonuna mensup kabilelerden oluşuyordu.⁶⁴Sâsânîlere karşı başlatılan askeri harekâtlarda en ön safta savaşmalarına rağmen Kureyş mensup kişilere göre daha az maaş alıyorlardı. Üstelikte kılıçlarının hakkı olan Irak'ın verimli toprakları (sevâd) kendilerine dağıtılmamış,⁶⁵ Hz. Osman döneminde ashabın bazılarına iktâ⁶⁶ olarak verilmiştir. Hz. Osman tarafından Kûfe'de Sa'd b. Ebî Vakkas, Zübeyr b. Avvâm, Adiy b. Hâtim et-Tâî, , Abdullah b. Mes'ûd Ebû Musa el-Eş'arî, Ammâr b. Yâsir, Eş'as b. Kays, Said b. Zeyd, Zübeyr b. Avvâm, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Habbâb b. Eret Talha b. Ubeydullah'a iktâ olarak⁶⁷ verilen sulu, zengin ve verimli araziler ordu mensuplarının tepkisine neden oldu. Öyleki Ümeyyeoğulları Sevâd'ı Kureyş'in bahçesi gibi görmeye başlamıştı. Kufe valisi Ümeyyeli Said b. el-Âs'ın bir toplantıda söylemiş olduğu "Sevâd (Irak toprakları) Kureyş'in çiftliğidir. Onların bahçesidir." şeklindeki söz, o esnada orada bulunan ve çoğunluğunu Kahtânî kabile konfederasyonuna mensup Irak'ın fatihi Kûfeli mukâtilenin tepkisine neden olmuş, askerler bu tepkilerini çok sert bir şekilde ortaya koymuşlardı.⁶⁸

Hz. Osman'ın katline giden yolun en önemli kilometre taşlarından birisi de şüphesiz Kureyş'in sahip olduğu siyasî ve iktisadî gücüne karşı duyulan öfkeydi. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Hz. Osman Hz. Ömer dönemi uygulamalarını devam ettirirken bir de buna yakın akrabalarını ilave etmiş, onlara devlet hazinesinden bolca atıye vermiştir. Bu

⁶¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 370,371.

⁶² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 381,382.381-382

⁶³ Fayda, "İslâm Tarihi ve Medeniyeti", 2/268,269.

⁶⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 394,395; Taberî, *Tarih*, 4/48; Yakut Şihabuddin Ebi Abdullah b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Daru Sadır, 1957), 4/492; Tahsin Koçyiğit, *İslâm Tarihinin İlk Yıllarında (H. 1-41 /M. 622-661) İskân* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 288,289.

⁶⁵ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, 7-36.

⁶⁶ İktâ: Mülkiyeti kamuya ait bir arazinin vergi ödeme karşılığında kullanım hakkının bir başka şahsa verilmesi. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/43-47.

⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 282,283.

⁶⁸ Taberî, *Tarih*, 4/318.

bağlamda Mervan b. Hakem'e Afrika ganimetlerinden 150.000⁶⁹, damatları Hâris b. Hakem b. Mervan'a 3.000, Abdullah b. Hâlid'e 3.000 ila 4.000, adı geçen kişinin yakınlarına da 100.000 dirhem verdiği yönünde rivayetler söz konusudur.⁷⁰

Bazı klasik İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere göre; Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Akîk'a denilen bölgede balkonlu, yüksek tavanlı geniş avlusu olan bir evi bulunduğu, miras olarak 250.000 dinar servet bıraktığı, Zeyd b. Sâbit'in varislerine altın ve gümüş külçelerin yanı sıra 100.000 dinar değerinde ekilebilir arazi bıraktığı, Abdullah b. Mes'ûd öldüğünde miras olarak 90.000 miskal ağırlığında nakit altın, pekçok köle, hayvan ve ticaret malı yanı sıra Irak bölgesinde Râzân denilen bir mevkide ev bıraktığı, Habbab b. İrs Kureyş'in Mekke'de işkence ettiği zayıf Müslümanlardan olduğu ve yoksul olarak yetişmesine rağmen ölüm döşegindeyken servetinin bulunduğu yeri söylediği, söylediği yerde içinde 40 bin dinar altın bulunan bir sandık bulunduğu, Amr b. el-Âs öldüğünde geride varislerine 325 bin dinar, bin dirhem, Mısır'da sahip olduğu topraklardan sağladığı yıllık 200 bin dinarlık gelir bıraktığı Mısır'da Vahat adı verilen yerdeki bu toprağını değerinin 10 bin dirhem olduğu, Mikdâd b. Esved Mekke döneminde yoksul kimselerden biri olduğu, ancak Medine'ye hicret ettikten sonra geçen süre içinde bir ev yaptığı, içini dışını kireçle sıvadığı, evin üzerine balkonlar yaptırdığı, Ya'la b. Munye'nin öldüğü zaman geride mirasçılarına 1500 dinar, birçok alacak ve 1000 dinar değerinde bir akar bıraktığı⁷¹, Abdurrahman b. Avf Medine'ye göç ettiğinde her şeyini Mekke'de bıraktığı, ticaret yoluyla büyük kazanç sağladığı ve kısa sürede Medine'nin zenginleri arasında girdiği,⁷² öldüğünde Bedir savaşına katılan sahâbeye dağıtılmasını vasiyet ettiği paradan o gün hayatta kalan 100 sahâbenin her birisine 400 dinar verildiği ve sahip olduğu kölelerden 31 kişiyi bir günde azat ettiği bol miktârda mal bıraktığı,⁷³ öyle ki bu malların bir kısmı insanların eline yoracak kadar baltalarla parçalanan altınlar olduğu⁷⁴, vasilerine Baki'de çobanlar tarafından otlatılan 3000 koyun⁷⁵, ayrıca 1000 deve ve 100 at

⁶⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 6/132.

⁷⁰ Ebu Zeyd Ahmet b. Sehl el-Belhi Makdisi, *Kitabu'l Bed' ve't-Tarih* (Beyrut: Daru Sadır, ts.), 5/200,201.

⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, I2/332,333.

⁷² Muhammed b. Sa'd b. Meni el -Haşimi el-Basri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Daru Sadır, 1957), 3/136.

⁷³ İbn Kuteybe, *el-Maarife*, 104.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/150.

⁷⁵ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/333.

bıraktığı⁷⁶, dört hanımından birisini değeri 80 bin dinar olan bir malın çeyreği karşılığında anlaşarak boşadığı⁷⁷, Medine’de geniş bir ev bıraktığı, servetini yaklaşık olarak 320 bin dinar olarak hesaplandığı⁷⁸, Hz. Osman öldürüldüğünde hazinedarının yanında 30 milyon 500 bin dirhem ve 150 bin dinar bulunduğu, Rebeze bölgesinde bin devesinin olduğu, 100 bin dinar zekât geliri ve Vadilkurâ, Huneyn ve başka yerlerdeki topraklarının değeri 100 bin dinar olduğu, varislerine pek çok at ve deve bıraktığı ve Medine’de yedi evi olduğu⁷⁹ rivayet edilmektedir.⁸⁰

Kureyş’in İslâm öncesinde ve sonrasında artarak devam eden siyasî ve iktisadî gücünün şüphesiz diğer Arapların kıskançlığına ve husumetin neden olmuş olabileceğini değerlendiriyoruz. Hz. Osman’ın son altı yıllık iktidarında ortaya çıkan siyasî ve iktisadî kriz Kureyş karşıtlarının eline kaçırılmayacak bir fırsat vermişti. Bu süreçte ortaya çıkan askeri isyan Adnânî kabile konfederasyonuna bağlı Kureyşli halife Hz. Osman’ın ölümüyle sonuçlanmıştı.

2.4. Hz. Ali Dönemi

Hz. Osman’ın katlinin ardından Kureyşli sahabeden Hz. Ali, Zübeyr ve Talha halife adayı olarak öne sürülmüş, diğer ikisini adaylıktan çekilmeleri üzerine isyancı mukâtile Hz. Ali’yi emîrül-müminin olarak seçmişti.⁸¹ O günkü siyasî koşullar gereği mukâtile yine de Kureyşli birinin halife olması konusunda anlaşmış oldukları görülmektedir. Kureyş’in siyasî hâkimiyetine karşı olunmakla birlikte yine de bu kabileye rakip olabilecek güçte bir siyasî oluşumun bulunmadığını görüyoruz. Bu tercih bir zorunluluktur. Kureyş’in sahip olduğu siyasî güçle rekabet edebilecek bir başka siyasî oluşum olmadığı için isyancı mukâtile böyle bir karar vermiş olabilirdi. Tahkim sonrası değişen siyasî dengeler sonucu siyasî ve askerî bir güç olarak ortaya çıkan Harûrâ hareketi⁸² bir süre sonra Kureyş’in siyasî gücüne karşı rakip olarak bir oluşum içine girdiğine tanık oluyoruz.

⁷⁶ Ebu’l Fida İsmail İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n Nihaye* (Dimeşk-Beyrut: Daru’l İbn-i Kesir, 2007), 7/307.

⁷⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/150.

⁷⁸ Mes’ûdî, *Mürûcû’z-Zeheb*, 3/333.

⁷⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/85; Mes’ûdî, *Mürûcû’z-Zeheb*, 2/332.

⁸⁰ Daha fazla bilgi için bk. Kerem Çavuşlu, *Hâricîliğin Doğuşuna Etki Eden İktisadî Arka Plan* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 154-161.

⁸¹ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 2/178.

⁸² Taberî, *Tarih*, 5/64-66.

Hız. Ali'nin imametinin/hilâfetinin meşruiyeti kısa süre içerisinde Kureyş'in ileri gelenlerinin tarafından tartışmaya açıldı. Kureyşli Zübeyr, Aişe ve Talha'nın başını çektiği bir grup Hız. Ali'nin Hız. Osman'ın katilerini cezalandırmadığı onları koruduğu gerekçesiyle Basra ordusunu harekete geçirerek bir isyan başlattılar.⁸³ Bu isyana Şam valisi aynı zamanda bir Kureyşli olan Muaviye b. Ebî Süfyân'ın da örtülü olarak destek verdiğini söyleyebiliriz. Basra ordusu Hız. Ali'yi emîrû'l-müminin olarak kabul etmeyerek, onun görevlendirdiği valiyi azlettiler.⁸⁴ Kûfe ordusu Hız. Ali'nin göndermiş olduğu valiyi karargâha sokmamış, Kahtânî Ebû Musa el-Eş'arî'nin valiliğinde ısrar etmişlerdi. Basra ordu isyanının karşı askeri harekât düzenlemek isteyen Hız. Ali'ni askeri yardım talebine olumsuz yanıt vermişlerdi⁸⁵. Bu savaş Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesine dönüşmüştü. Kahtânîler bu mücadelenin dışında kalmak istemişlerdi. Ancak Hız. Ali'nin yoğun ikna çabaları sonucunda Kûfeliler bir miktar asker göndermeyi kabul etmişlerdi.⁸⁶

Cemel sonrasında yaşanan Sıffın muharebesi ve ardından yaşanan hakem olayı ile birlikte Arapların kahir ekseriyeti Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesinde tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Sıffın ve tahkim olayı sürecinde Kahtânîlerin yine önemli bir rol üstlendiklerini görüyoruz. Kahtânî kabile konfederasyonuna mensup Yemenli kabile şefi Eş'as b. Kays'ın tahkim giden süreçte ve Kahtânî Ebû Musa el-Eş'arî'nin hakem tayin edilmesinde oynadığı rolün önemli olduğunu düşünüyoruz.⁸⁷ Basra ve Kufe ordusuna mensup askerlerin Sıffın savaşında ve tahkim olayında Kureyş'in iktidar mücadelesinde tarafsız kalmayı tercih ettiklerini ve Hız. Ali'yi Muaviye'ye karşı yalnız bıraktıklarını görüyoruz. Hatta bir grup asker anlaşma metni imzalanırken Eş'as'ın da etkisi ile Hız. Ali'nin emîrû'l-mümîn'in ünvanını kullanmasına izin vermeyerek onu hilafet görevinden azlediler.⁸⁸

Adnânî Amr ve Kahtânî Ebû Musa hakem tayin edildiler. Kahtânî Ebû Musa el-Eş'arî Hız. Ali'yi görevden azlederken Adnânî Amr b. el-As Muaviye'yi emir olarak ilan eder.⁸⁹ Bu olay bize Kahtânî-Adnânî iktidar mücadelesinin yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Her

⁸³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 2/357-359.

⁸⁴ Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dînaverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Ömer Faruk el-Hubba' (Beyrut Lübnan: Şirketü Dâru'l Erkam b. Ebî Erkam, ts.), 140.

⁸⁵ İbü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Beyrut: Daru Sadır, 1965), 3/231.

⁸⁶ Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/18,182.

⁸⁷ Taberî, *Tarih*, 5/49-51.

⁸⁸ Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/189.

⁸⁹ Dînaverî, *el-Ahbâru't tivâl*, 181-183.

ne kadar Kahtânîler yeni bir aday çıkarmamış olsalar da Kureyşli birinin emirliğine de karşı olduklarını bu şekilde ortaya koymuşlardır.

3. Tarihsel Kureyş Karşıtlığının Hâricîliğin İmamet/ Hilâfet Anlayışına Etkisi

Hakem olayı sonrasında Tahkim'e karşı çıkarak Hz. Ali'nin ordusunda ayrılan ve Harûrâ'ya çekilen bir grup asker yeni bir oluşum içine girer.⁹⁰ Geçmişten beri Kureyş'in iktidarına karşı bir tavır sergileyen Arapların siyasî ve askerî bir güç olarak ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Cemel, Sıffin ve hakem olayı ile kendi içinde iktidar mücadelesini giren Kureyş kabilesine karşı üçüncü bir güç olarak ortaya çıkan ve muhalifleri tarafından kendilerine Hâricîler adı verilen bu grup⁹¹ siyasî olarak yeni bir anlayış geliştirdiler. İslam öncesi ve sonrasında kendilerine dayatılan Kureyş hâkimiyetine karşı geçmişten gelen isyan ve itiraz Haricilik hareketi ile yeni bir kimlik kazanmaya başlamıştır.⁹² Tahkim sonrasında Hz. Ali'yi savaş meydanında terk ederek Harûrâ'da kamp kuran daha sonraları muhalifleri tarafında Hâricîler diye isimlendirilecek olan bu askerî ve siyasî oluşum mensupları yöneticinin Kureyşli olma şartını kaldırarak Kureyşli olmayan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi başlarına "emîrül-müminîn" tayin ettiler.⁹³

Hâricîlerin imamet/hilafet konusundaki "Halîfe seçimle başa geçmelidir. Müslümanların halfesinin Kureyş'ten olması zorunlu değildir. Liyakat ve takva sahibi, Hâricî düşünceleri benimseyen herkes Müslümanların ittifakı ile halîfe seçilebilir" şeklindeki görüşleri⁹⁴ Sıffin ve Tahkim olayı sonrası gelişmiş bir düşünce olmadığı, aksine geçmişten gelen Kureyş karşıtlığının bir tezahürü olduğunun düşünüyoruz. Kusay b. Kılâb sonrası ortaya çıkan Kureyş hâkimiyetinin⁹⁵ Hz. Peygamber sonrasında giderek güçlendiğini, bu gücün başta Kahtânîler olmak üzere diğer Arap kabilelerini ciddi bir şekilde rahatsız ettiğini, İslam öncesi ve sonrasında yaşanan Kureyş karşıtı eylemler bize göstermektedir.

⁹⁰ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/395.

⁹¹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 3/326-328.

⁹² Muharrem Akoğlu, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mutezile İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (Şubat 2007), 320.

⁹³ Dînaverî, *el-Ahbârü't tıvâl*, 187-189.

⁹⁴ Ebu'l Hüseyin Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Mektebetü'n Nahda, 1950), 1/189; Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Mektebetü Dari'l Turas, 1937), 73; Ebu'Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihal*, thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil (Kahire, 1968), 1/112.

⁹⁵ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/130-133.

Kusay b. Kilâb ile birlikte Mekke yönetiminin Kahtânî Huzâa kabilesinin elinden alınarak Adnânî hâkimiyetine geçmesi iktidar mücadelesinin dönem noktası olarak kabul edilebilir. Bu mücadele aynı zamanda Kureyş karşıtlığının da başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Kureyş'in sahip olduğu siyasî ve iktisadî güç zaman içinde Araplar arasında kıskançlık ve husumete dönüştüğünü söylenebilir. Fil olayında Kahtânîlerin Ebrehe'nin ordusunda yer almaları, Sakîf kabilesinin Ebrehe'ye vermiş olduğu destek⁹⁶, Kâbe ile gönül bağı olan Arap kabilelerinin Kureyş'i bu olayda yalnız bırakması⁹⁷, Ficar savaşları⁹⁸, Hz. Peygamber daha hayatta iken ortaya çıkan sahte peygamberler⁹⁹, onun vefatının ardından Kahtânî Hazreç kabilesinin kendi içinde birini emir seçip bunda ısrar etmesi¹⁰⁰, Hz. Ebu Bekir'in hilafetine karşı ortaya çıkan ridde olayları, Kureyş ve müttefikleri ile isyancı kabilelere arasında yaşanan silahlı mücadele gibi hadiseler¹⁰¹ bu tarihi Kureyş karşıtlığına örnek olarak verilebilir.

Kureyş karşıtlığının Hz. Ebu Bekir sonrasında diğer halifeler döneminde de artarak devam etmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Hz. Ömer'in özellikle ridde olaylarına katılmış olan Arapları askere alması, onları Basra, Kufe ve Fustat gibi karargâhlarda mecburi ikamet tabii tutması,¹⁰² bedevi Araplar arasında askerliği meslek haline getirmiş olması,¹⁰³ atâ/maaş düzeninde bu kişilere Kureyş mensup olanlara verdiği maaşa nazaran daha az ata vermesi¹⁰⁴, kılıçlarının hakkı olan verimli Irak (sevâd) arazilerinin mukatileyeye dağıtılmayarak Medin Merkezi Hükümetin hazinesine irat kaydedilmesi¹⁰⁵ gibi mali politikaların Kureyş karşıtı Arapların kin, öfke ve husumetlerini artırmış olabileceği kanaatindeyiz.

Hz. Ömer döneminde bu karşıtlığın eyleme dönüştüğünü görmesek de bu öfke ve husumetin Hz. Osman'ın son altı yıllık iktidarı sürecinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Hz. Osman döneminde ortaya çıkan siyasal istikrasızlık ve bunun beraberinde getirdiği ekonomik kriz en fazla Kureyş karşıtı askerleri etkilediği söylenebilir. Hz. Osman'ın izlediği mali

⁹⁶ İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk*, 38-44.

⁹⁷ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/44-54.

⁹⁸ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/195-198.

⁹⁹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 2/303.

¹⁰⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/123.

¹⁰¹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/336-384.

¹⁰² Taberî, *Tarih*, 3/579-598, 4/40-40,104-11.

¹⁰³ Hamdi Ahmed Ebu Hamdiyye, *el-İdaretü's Siyasiyye fî Ahdi Emiri' Müminin Ömer b. Hattab* (Ürdün: Daru'l Ulum, 2009), 152-157.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 629-650.

¹⁰⁵ Taberî, *Tarih*, 3/579-590; Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, 26-35.

politikalar, Kureyş'in ileri gelenlerine yapmış olduğu mali yardımlar¹⁰⁶, mukâtilenin hakkı olan Irak'ın verimli topraklarının bir kısmının (sevâd arazileri) Kureyş'in ileri gelenlerine iktâ olarak verilmesi¹⁰⁷ Kureyş karşıtı mukâtile arasında ciddi rahatsızlıklara neden oldu. Bu rahatsızlık zaman içinde askeri bir isyana dönüşerek Hz. Osman'ın katli ile sonuçlandı.

Hz. Ali'nin halife seçilmesinin ardında ortaya çıkan Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesi, Kureyş karşıtı Arapların bir kısmının bu mücadelede tarafsızlığı tercih etmesi, özellikle de Hz. Ali'nin ordusunda bulunan askerlerin bir kısmının onun ordusunda ayrılarak Harûrâ'ya çekilmesi ve Kureyş'in iktidarına karşı yeni bir iktidar anlayışı geliştirerek Kureyşli olmayan birini kendilerine emir seçmeleri bu karşıtlığın bir sonucuydu diyebilir.¹⁰⁸ Bu nedenle de Haricilik olarak tanımlanan ve İslâm'ın erken döneminde Kureyş iktidarına bir alternatif olarak ortaya çıkan bu hareketin ortaya attığı imamet/hilafet anlayışının, Kureyş iktidarına karşı duyulan tepkinin bir tezahürü olduğunu tahmin ediyoruz.

SONUÇ

Kusay b. Kilâb ile başladığını düşündüğümüz Adnânî-Kahtânî mücadelesinin, Hz. Peygamber sonrası yaşanan olayları da etkilemiş olabileceğini değerlendirilmektedir. Bu mücadelenin siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve iktisadî yönleri birlikte ele alındığında, bu durumun Hz. Peygamber sonrasında ortaya çıkan imamet/hilafet anlayışını da etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

İslâm öncesi dönemde başlayan ve daha sonraları güçlenerek devam eden Adnânî-Kahtânî mücadelesinin Kureyş üzerinden ortaya çıktığına inanılmaktadır. Kusay b. Kilâb'la birlikte Kureyş kabilesinin Mekke'de siyaset sahnesine çıkmasıyla bu çatışmanın ilk belirtilerinin de gün yüzüne çıktığı anlaşılmaktadır. Kusay b. Kilâb'a kadar Mekke yönetimini elinde tutan Kahtânî Arap kabileleri bu tarihten sonra iktidarı Adnânî Kureyş kabilesini bırakmak zorunda kalmışlardı. Kâbe'nin varlığı ile Araplar arasında büyük bir öneme haiz olan Mekke, bölgenin ibadet merkezi haline gelmişti. Hz. İbrahim'in tebliğ etmiş olduğu Hanîf dinine mensup Arapların, her yıl haram aylarda ziyaret ettikleri Kâbe'nin hizmetinin Kureyş'e geçmesi ile birlikte Hicaz bölgesinde yeni bir dönem başlamış oldu. Kureyş hâkimiyetine dayalı bir yönetim anlayışı Araplar arasında kısa süre içinde kabul görmeye başladı.

¹⁰⁶ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/332,33.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 391,392.

¹⁰⁸ Akoğlu, *Cahiliyye Arap Kültürü'nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*, 114.

Kureyş'in zaman içinde elde ettiği bu siyasî, sosyal, dinî, kültürel ve iktisadî güç bir süre sonra Arap kabileleri arasında kıskançlığa ve husumete neden olduğu söylenebilir. Kureyş kabilesinin sahibi olduğu bu gücü istismar etmesi bu husumeti daha da artırdı. Ancak zamanla Kureyş'in ileri gelenlerinin ferasetli tutumları sayesinde bu tepki azaltılmaya çalışılmıştır. Kureyş'in siyasî ve iktisadî alandaki kabiliyetleri onların gücünün zamanla pekiştirdi. Kâbe hizmeti üzerinden bölgenin siyasî ve ticarî gücünü ele geçiren Kureyş, Hz. Peygamberden sonra bu gücü daha ileri bir noktaya taşımayı başardı.

Hız. Peygamberin vefatı sonrasında Hız. Ebû Bekir'in halîfe seçilmesi, ardından gelen halifelerin Kureyş kabilesine mensup olması bu gücün yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Medine'nin yerli halkı olana Kahtânî Hazreç kabilesinin itirazına rağmen Hız. Ebû Bekir'in halife olması, ardından da Hız. Ömer'in tayin edilmesi ve Hız. Ömer'in kurduğu şura üyelerinin Kureyş kabilesine mensup kişilerden meydana geldiği de düşünüldüğünde, geçmişte yaşanan tüm bu olayların Kureyş'in gücünü nasıl pekiştirdiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Hız. Osman döneminde Kureyş'in ulaştığı siyasî ve iktisadî gücün zaman içinde Medine, Basra, Kufe ve Fustat gibi şehirlerde yaşayan Araplar arasında rahatsızlığa neden olduğunu görmekteyiz. Bu rahatsızlık bir süre sonra askerlerin yaşadıkları karargâhlarda bir isyan hareketine dönüştü. Bu askerî isyan Hız. Osman'ın şehadeti ile sonuçlandı. İsyancıların Hız. Ali'yi halife olarak tayin etmeleri önce Kureyş içinde tepkilere neden oldu. Hız. Ali'ye ilk tepki Kureyş'in ileri gelenlerinden geldi. Cemel ve Siffîn savaşları Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesine dönüştü. İktidarı ele geçiren Kureyş bunu kendi aralarında paylaşama gayretine düştü. Kureyş'in kendi içinde başlattıkları iktidar mücadelesi başta Kahtânî olmak üzere diğer kabilelerin bu çatışmada tarafsız kalmalarına neden oldu. Siffîn sonrasında yaşanan hakem olayında ortaya çıkan tartışmalar yeni bir süreci de beraberinde getirdi.

Kureyş'in ele geçirdiği siyasî ve iktisadî güçten rahatsızlık duyan bir grubun hakem olayını bahane ederek Hız. Ali'nin ordusunda ayrılması ile hilâfet konusunda yeni bir anlayışın ortaya çıktığına tanık olmaktayız. Hız. Ali'nin ordusundan ayrılarak Harûrâ'ya çekilen ve daha sonraki süreçte muhalifleri tarafından Hâricîler diye tanımlanan bu grup, Kureyşli olmayan bir kişiyi kendilerine imâm seçerek yeni bir tartışmayı da başlatmış oldular.

İmâmet/hilâfetin Kureyş'e ait bir hak olmadığı, liyakat ve takva sahibi olan her Müslümanın imâmet/halîfe olabileceği düşüncesi bu süreçte gündeme getirilmiş oldu. Kureyş'in İmâmet/hilâfetin kendilerinin hakkı olduğu iddiasına karşın gündeme getirilen bu

karşıt düşüncenin köklerinin geçmişte aranması gerektiği değeriendirilmektir. Hâricilerin savundukları imâmet/hilâfet düşüncesinin temelinde Kusay b. Kilâb ile başlayan Adnânî-Kahtânî iktidar mücadelesinin yattığını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abdulhamid, Sa'd Zuğlul. *fi Tarihi 'l-Arab Kable 'l-İslâm*. Beyrut: Daru'l-Nahdu'l-Arabiyye, 1. Basım, 1975.

Akarsu, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve Katline Sessiz Kalınan Halife Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2015.

Akoğlu, Muharrem. "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricilik-Mutezile İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (Şubat 2007), 317-339.

Apak, Âdem. *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*. İstanbul: İnsan yayınları, 1. Basım, 2003.

Apak, Âdem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Usul İslam Araştırmaları* IV (Aralık 2005), 158-170.

Ateş, Ali Osman. "Kusay b. Kilâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460-461. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2002.

Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir. *el-Fark beyne 'l Fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Mektebetü Dari'l Turas, 1937.

Baş, Mustafa. *İslâm'ın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudilik ve Hıristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Basım, 1999.

Bekri, Ebu Ubeyd el-. *Cahiliyye Arapları*. çev. Levent Öztürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Kitâbu 'l-Cümel Min Ensâbi 'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu 'l-büldân*. thk. Ömer Enis et-Tabba'. Beyrut: Müessesetü'l Maarife, 1967.

Cabiri, Muhammed Abid. *İslam'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi yayıncılık, 1997.

Çağatay, Neşet. *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açından) İslâm Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1993.

Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Demirci, Mustafa. “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyo-Ekonomik Boyutları”. *İslamiyyat VII/I* (2004), 155-170.

Demirci, Mustafa. “İktâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Dînaverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud. *el-Ahbâru't-Tivâl*. thk. Ömer Faruk el-Hubba'. Beyrut Lübnan: Şirketü Dâru'l Erkam b. Ebî Erkam, 1. Basım, ts.

Ebu Hamdiyye, Hamdi Ahmed. *el-İdaretü's Siyasiyye Fi Ahdi Emiri' Müminin Ömer b. Hattab*. Ürdün: Daru'l Ulum, 1. Basım, 2009.

Esad, Mahmut. *İslam Tarihi, Tarih-i Dini İslâm*. ed. A.L Kazancı-Osman Kazancı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.

Eş'arî, Ebu'l Hüseyin Ali b.İsmail. *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'n Nahda, 1950.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdi Salih Melhase. 2Cilt. Mekke: Daru's-Sekafe, 3. Basım, 1996.

Fayda, Mustafa. *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1989.

Fayda, Mustafa. “II. Bölüm Râşit Halifeler Döneminde İdarî, Dinî, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum: II.İktisadî Durum”. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. 2/433-455. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.

Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2006.

Günaltay, Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.

Hamevî, Yakut Şihabuddin Ebi Abdullah b. Abdillâh el-. *Mu'cemü'l-Büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1957.

Hatipoğlu, Mehmet Said. “İslâm’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23(ts.), 121-213.

İbn Esîr, İbü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih*. 9 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1965.

İbn Habib, Ebu Ca'fer Muhammed. *Kitabu'l-Munammak fi ahbari Kureyş*. thk. Ahmed Faruk Hurşid. Beyrut: kütü, 1405.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1. Basım, 1954.

İbn Hazm el-Endülîsî el-Kurtubî. *Cemheretü Ensabu'l-Arap*. Beyrut Lübnan: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1983.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Mısır: Matbatü Mustafa, 1. Basım, 1936.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr El-Muttalibî El-Kureşî El-Medenî. *Siretü İbn İshâk el-müsemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtede' ve'l-meb'ass ve'l-meğâzî*. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1. Basım, 1981.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail. *el-Bidaye ve'n Nihaye*. 20 Cilt. Dımeşk-Beyrut: Daru'l İbn-i Kesir, 1. Basım, 2007.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dinaveri. *el-Maârif*. thk. M. İsmail Abdullah Savi. Beyrut: el-Ahyau't-Turasi'l Arap, 1970.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el -Haşimi el-Basri. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1. Basım, 1957.

Kallek, Cengiz. *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2000.

Kavakcı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilatı Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişimi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler, 1. Basım, 1975.

Kaya, Büşra Sıdika. *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Eman*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2020.

Koçyiğit, Tahsin. *İslâm Tarihinin İlk Yıllarında (H. 1-41 /M. 622-661) İskân*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.

Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 3. Basım, 2009.

Makdisî, Ebu Zeyd Ahmet b. Sehl el-Belhi. *Kitabu'l Bed' ve't-Tarih.* 6 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, ts.

Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher.* ed. Yusuf Esad Dağır.,2 Cilt. Beyrut: Daru'l Endülüs, 1385.

Numanî, Şibli. *Bütün Yönleriye Hz. Ömer ve Devlet İdaresi.* çev. Talip Yaşar Alp. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1975.

Pırlanta, İsmail. *Hız. Ömer Döneminde Askeri Teşkilatı.* ed. Ali Aksu. 1/533-557. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

Şehristânî, Ebu'Feth eş-. *el-Milel ve'n Nihal.* thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil. I-III Cilt. Kahire, 1968.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk.* thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. 9 Cilt. Kahire: Daru'l Maarif, 1961.

Üçok, Bahriye. *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Ya'kûbî, Ebü Ya'kub. *Târîhu'l-Ya'kubî.* 2 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, ts.